

«ХРАМУ МЕЛЬПОМЕНИ» 150 РОКІВ

Статтю присвячено 150-річчю (2017) з часу заснування у м. Кропивницькому Зимового міського театру інженера Г. В. Трамбицького (нині Кіровоградського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького (1865–1867 рр.).

Ключові слова: *Елисаветград, Кіровоград, театр, Г. В. Трамбицький, М. Л. Кропивницький, «Храм Мельпомени».*

Стаття посвячена 150-летию (2017) со времени основания в г. Кропивницком Зимнего городского театра инженера Г. В. Трамбицкого (ныне Кировоградского музыкально-драматического театра им. М. Л. Кропивницкого (1865–1867 гг.).

Ключевые слова: *Елисаветград, Кировоград, театр, Г. В. Трамбицкий, М. Л. Кропивницкий, «Храм Мельпомены».*

The article is dedicated in 2017 150 years a case of foundation of Zymoviy public theater by engineer G. Trambytskyi in Yelisavetgrad (Kirovograd music and drama theatre by M. Kropivnytskyi now) (1865–1867).

Key words: *Yelisavetgrad, Kirovograd, theater, G. Trambytskyi, M. Kropivnytskyi, temple of Melpomene.*

Міський (Зимовий) театр у Кропивницькому по вулиці Дворцова, 4 (Музично-драматичний театр імені М. Л. Кропивницького) — блискучий зразок архітектури пізнього класицизму з елементами стилю ампір, який до цього часу залишається майже недослідженим, а його автор проекту і будівничий інженер Г. В. Трамбицький майже невідомим. Архітектура — об'ємно-планувальна побудова і стильове трактування будівлі міського театру — етиповою для другої половини XIX ст.

У 1860–1870-ті роки по всій Європі широко розгорнулося будівництво театральних споруд. Театри будувалися не лише у великих, а й у провінціальних містах тодішньої Росії. «Тільки в провінції любили театр по-настоящему. Превеличенно, трогательно, почти самоотверженно и до настоящего восторженного одурения» [7, 91]. Одна з перших чудових театральних споруд Південної Росії була зведена майже 150 років тому у м. Єлисаветграді Херсонської губернії (з 1934 р. — м. Кіровоград, з 14 липня 2016 р. — м. Кропивницький).

Будівля стаціонарного театру в Єлисаветграді була збудована у 1865–1867 рр. за проектом і на власні кошти місцевого інженера Г. В. Трамбицького.

Георгій Васильович Трамбицький (1815–1884 рр.) інженер, генерал-майор, у 1867 році будучи ще полковником, збудував театр у Єлиза-

ветграді за свій кошт. Один з його синів, Олексій (10.02.1860–1918 рр.), також був архітектором. З 1887 р. — академік архітектури, викладав у Академії Мистецтв у Петербурзі, став її ректором та одружився на Марії Кракау, дочці відомого архітектора на той час. Під час будівництва Георгієм театру у Єлисаветграді, його синів Олексію доручили утримання імператорських театрів, у тому числі Маріїнського театру опери [7, 90]. На зламі XIX–XX ст. працював у Полтаві, де за його проектом збудовано Народну аудиторію в пам'ять М. Гоголя (1898–1901 р.) [10, 375]. Брат Георгія — Віктор Васильович (1895–1917 рр.) був композитором, автором декількох опер [7, 90].

До відкриття Міського постійного театру інженера Г. В. Трамбицького у м. Єлисаветграді театральні вистави влаштовувались заїжджими гастролерами в тимчасово збудованих чи дерев'яних балаганах. Перші такі театральні вистави у місті виникли у 1830 р. У згаданому тимчасовому театрі давала вистави харківська трупа Штейна, а згодом Жураховського [7, 94]. Деякий час у місті діяв збудований у 1840-х рр. купцем Плотниковим великий за розмірами дерев'яний театр [3, 84]. Але на початку 1850 року він згорів у центрі разом з усім театральним реквізитом і майном [1, 60; 7, 97]. Після цього «єлисаветградські театральні збирались у великій залі палацу купця Дружині-

на. Для театральних вистав використовували також манеж (з дозволу військових) [1, 60].

Нарешті, у 1865 році місцевий інженер-полковник Г. Трамбицький придбав у міському управлінні ділянку землі на початку Дворцової вулиці, на якій і збудував Міський постійний театр. Офіційне відкриття першого Міського, згодом так званого Зимового театру, відбулося у 1867 році через два роки від початку будівництва [9, 33].

Це була «розкішна класична споруда із сучасною сценою і глядацькою залом, яка не поступалася навіть столичним театрам» [4, 542]. Театр не лише зовні, а й усередині відповідав і духу часу, й духу мистецтва.

Опубліковані спогади видатного уродженця міста Дона Амінадо (Амінадав Петрович Шполянський, поет-сатирик, мемуарист, 1888–1957 рр.), завдяки яким маємо змогу уявити цю будівлю Міського театру Г. В. Трамбицького у Єлизаветграді в перший період його початкової діяльності до початку ХХ ст.:

«... Театр был выкрашен в ярко розовый цвет, на фронтоне золотыми буквами так и было начертано: Храм Мельпомены <...>. Четыре колонны поддерживают фронтон: направо — вход для публики, с левой стороны — святая святых: вход для артистов...

Внутри театра <...> и вестибюль, и длинное фойе, и у каждого внутреннего входа в зал непроницаемые контролёры... И, наконец, сам зал. Боже, с каким трепетом входили мы в Храм искусства!

<...> Всё в этом несомненном храме было ловко и тонко обдуманно. И знаменитая, спускавшаяся с потолка люстра в лирах и ажурях; и вышка раек — галёрка с широковещательными надписями на каждом столбе...

<...> Первый, второй, третий звонок <...> следовали с короткими промежутками, один за другим. Лампочки, под молочными абажурами, угасали: зал стыдливо откашливался и постепенно стихал; равномерно колыхавшийся тяжёлый занавес медленно поднимался вверх; и веял ветер театральный, как говорил поэт, и мистерия началась» [1, 61].

Таким чином, це був характерний ярусний театр, в якому театральний простір побудований за аналогією до європейських театрів з урахуванням усіх оптичних і акустичних вимог.

Перша вистава у новому стаціонарному театрі була дана у день відкриття його 1867 року трупю Виходцева, яка прибула до Єлизаветграда на Георгіївський ярмарок [7, 97].

Але найбільшої слави Єлизаветградський драматичний театр набув, коли «В цьому будинку в жовтні 1882 року під керівництвом великого артиста і драматурга М. Л. Кропивницького відбувся перший виступ українського професійного театру», до складу якого ввійшли І. Тобілевич (Карпенко-Карий), М. Садовський (М. Тобілевич), М. Заньковецька, М. Старицький, П. Сакаганський (П. Тобілевич) [2, 540]. Нині перед академічним музично-драматичним театром імені М. Л. Кропивницького височить гранітна вертикальна стела — пам'ятник драматургові та актору Маркові Лукичу Кропивницькому (1840–1910 рр.) 1968 р. (Скульптор Е. Кунцевич. Висота стели 2,5 м) [6, 259].

Місто мало ще один театр — за взірцем театру Трамбицького — двоповерховий, прямокутний в плані, так званий театр Кузмицького [5, 51]. Проте Міський театр інженера Г. В. Трамбицького домінував своїм архітектурно-будівельним пошуком та яскраво-рожевим фасадом.

Невелика кількість іконографії — листівок та фотографій цієї споруди кінця ХІХ–початку ХХ ст. з фондів ЦДКФФАУ, НБУВ, МТМКУ, ДІБУ та ДНАББ — відтворює цілісний образ єдиної будівлі Міського театру в Кропивницькому останньої чверті ХІХ — початку ХХ ст.

Міський театр Г. В. Трамбицького в Єлизаветграді являв собою самостійний замкнений об'єм, який посідав важливе місце в композиції Дворцової вулиці — центральної вулиці міста. Перед ним розміщувалася широка еспланада.

Стилістична належність першої будівлі належить до ідейного й художнього напрямку в архітектурі пізнього класицизму з елементами стилю ампір. Тут і вузькі вертикальні вікна, які завершувались півциркульними арками без обрамлення, і криволінійної форми декоровані фронтон і аттик, і ажурні металеві орнаменти в огороженні балкона головного фасаду.

Основу композиції наступного проекту становить єдина симетрична композиція — двоповерховий прямокутний об'єм, перекритий двоскатним дахом, з піднятою сценічною коробкою з люкарнами, але окремі його елементи — суцільні вертикальні вікна, невеликий чотириколонний портик тосканського ордеру перед входом до будинку, завершений балконом, який прикрашено декоративними вазами, — створюють неповторний театральний вигляд будівлі.

Головним акцентом фасаду впродовж всього існування театру — плавний криволінійної форми фронтон — надає виразної декоративності будівлі.

На початку ХХ ст. завершували фронтон «Зимового театру» скульптурна композиція з трьох із дев'яти муз давньогрецької міфології, а саме: центральна фігура — статуя Мельпомени — муза трагедії; друга фігура ліворуч — Талія — муза танців і третя фігура праворуч — Терпсіхора — муза комедії та прикрашений барельєфною декорацією «Ліра» тимпан фронтону; на аттику над карнизом фасадної композиції — характерні елементи перехідного стилю від ампіру до неоромантизму (див. іл.). Отже, декоративні мотиви відбилися у елементах його скульптурного декору, що характерно для стилю неоромантизму другої половини ХІХ ст.

Але «всяк стоящий перед этим зданием должен не только присмотреться к его архитектуре, рассмотреть фронтон, <...> но и обязательно посмотреть себе под ноги, чтобы увидеть еще одну достопримечательность этого города — каменную мостовую перед театром, выложенную в манере “а-ля павлинье перо” в 1889 году. Она и сейчас изумляет изяществом, простотой и аккуратностью исполнения повторяющегося рисунка <...>» [7, 96].

Таким чином, прямокутний монументальний об'єм будівлі з піднятою сценічною коробкою над двосхилим дахом, строга симетрична композиція, кожна зі сторін споруди має два фланкуючих ризаліти навколо втопленого головного фасаду, центральна вісь якого вирішена у вигляді портика з чотирма тосканськими колонами, за яким — головні входи в глядацьку залу, гострокінцеві декоративні башточки на кутових частинах будівлі, декоративні вази-акротерії на аттиках головного фасаду, — всі ці скульптурні прикраси зовні надали споруді Міського театру інженера Г. В. Трамбицького в Єлизаветграді театральний своєрідний дух тої епохи.

У 1917–1919 році театральне життя в Єлизаветграді практично згасло: професійні актори, здебільшого, емігрували або ж залишили сцену, а «розкішне приміщення» Міського театру інженера Г. В. Трамбицького після його націоналізації у 1920 році віддали різним установам та організаціям, а також аматорам і заїжджим трупам.

Однак у 1939–1941 рр. за рішенням уряду Радянської України в тодішній Кіровоград направили з Москви професійну акторську трупу з пересувних московських театрів і оголосили її театром російської драми ім. С. М. Кірова, який і розмістився в Міському театрі інженера Г. В. Трамбицького [4, 541]. Театр російської драми існував у Кіровограді до початку Другої світової війни, але під час посиленої евакуації московські актори залишили місто і практично

трупа драмтеатру розпалася. Новий етап діяльності Театру ім. С. М. Кірова відноситься до 1944 р. За наказом Комітету у справах мистецтв України від 30 листопада 1944 року відтворений російський драмтеатр розмістився в іншому приміщенні колишнього будинку Громадського зібрання по вулиці Леніна (колишня Дворцова), 22. А споруда Міського театру інженера Г. В. Трамбицького була передана Кіровоградському обласному державному українському музично-драматичному театру ім. М. Л. Кропивницького, заснованому на базі реорганізованого Олександрійського українського музично-драматичного театру. Почав працювати в червні 1944 року після реєвакуації з м. Красноводська Туркменської РСР. Тоді ж вийшов наказ Управління у справах мистецтва про присвоєння театру імені М. Л. Кропивницького [13].

У 1947–1948 рр. в Обласному відділі «Облсільпроекту» у справах архітектури Кіровоградської області було оголошено про перший конкурс на розробку проекту реконструкції театру «Російської драми» в Кіровограді. Конкурс на ескізний проект реконструкції театру Російської драми був проведений на початку 1947 р. В конкурсі брали участь небагато фахівців. Премію отримала група спеціалістів у складі архітектора Маслова (?), інженера Калініченка (?), та художника Головіна (?). Проведення конкурсів Управлінням по справах Архітектури були доведені до проектних організацій, але внаслідок невеликої наявності архітектурних кадрів в області в тих конкурсах участі ніхто не брав [11, арк. 14].

У 1950 році Виконком Кіровоградської області провів перші роботи з ремонту приміщень Кіровоградського театру російської драми за рахунок коштів у сумі 65 тисяч крб. з місцевого бюджету області [12, арк. 110].

Проте 25 вересня 1959 року Рада Міністрів УРСР приймає постанову про ліквідацію Кіровоградського державного російського драматичного театру ім. С. М. Кірова з переведенням його до міста Жданова (тепер Маріуполь), який за новим статусом отримує чинну назву «Донецький обласний російський драматичний театр у Маріуполі». Майно колишнього ліквідованого театру ім. Кірова було передано театрові ім. М. Л. Кропивницького [4, 544].

Таким чином, ХХ ст. внесло суттєві зміни у зовнішній вигляд та інтер'єри будівлі. Внаслідок численних реконструкцій у 1908-му та 1911 рр. (скульптурна композиція «Храму Мельпомени»), особливо невдалих реставрацій у радянський час

у 1927-му, 1954–1958 рр. (бокові прибудови на всю висоту будівлі), 1975–1976 рр. будівля театру повністю втратила первісні інтер'єри, була спотворена прибудовами первісна композиція її фасадів [1, 60–61]. Нині театр поєднує еkleктизм архітектури радянського періоду з історичними формами періоду неоромантизму.

У 2000 році будівлю Кіровоградського музично-драматичного театру імені Марка Кропивницького в Кіровограді визнано «аварійно-небезпечною».

У 2002 році поновлені ремонтні роботи приміщень, в результаті проведених робіт будівля театру — пам'ятка архітектури другої половини ХІХ ст. була «частково зруйнована». У 2004 році завдяки фінансуванню з державного бюджету, розпочалася реконструкція театру. У березні 2005 року до Міжнародного дня театру (27 березня) мав завершитися її перший етап. Поетапне виконання ремонту дало змогу театральним діячам продовжувати роботу. Проводити репетиції в період відновлення репетиційної зали доводилось навіть у буфеті. Саме в буфеті й була підготовлена прем'єра сезону 2005 р. «Моя прекрасна леді». Але колектив театру чекав того часу, коли «театр для своїх служителів та глядачів стане затишним, теплим місцем» [14].

У 2009 році будівля театру опинилася у надзвичайно аварійному стані [15]. Капітальний ремонт і реконструкція театру проводилися впродовж декількох років, під час виконання яких було освоєно близько 4-х мільйонів гривень. Самі роботи велися поетапно — з виділенням на них 1,5 мільйона гривень щорічно [16], а сама професійна робота Музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького була призупинена.

У самому Кіровограді для театру ім. М. Кропивницького немає інших сценічних майданчиків. Проте будівлю нового міського Музично-драматичного театру на 1000 місць, яка зводилася для нього у 1979 році за проектом співробітників Діпроміста — архітекторів Ю. Ф. Худякова, О. В. Ладної, інженера Л. Г. Сандлера [8, 28], тепер переобладнано під торговий центр. Не залишилось у місті жодного Будинку культури, на сцені якого міг би «перебиватися» театр під час ремонтно-відновлювальних робіт головної будівлі театру.

Нарешті у 2012–2013 рр. було проведено відбудову і реставрацію приміщень Кіровоградського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького і колектив театру відновив свою театральну діяльність.

Таким чином, Музично-драматичний театр імені М. Л. Кропивницького у нинішньому м. Кропивницькому являє собою пам'ятку історії та культури (Охорон. № 10), архітектура якої має відбиток культурного розвитку своєї епохи від стилю ампір до романтичних декоративних тенденцій неоромантизму другої половини ХІХ ст.

Умовні скорочення

ЦДКФФАУ — Центральний державний кіно-, фото-, фонодокументів України імені Г. С. Пшеничного

НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

НІБУ — Національна історична бібліотека України

ДНАББ — Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного

МТМКУ — Музей театрального, музичного та кіномистецтва України

Джерела та література

1. Босько В. Храм Мельпомени. // Історичний календар Кіровоградщини на 2007 рік / Люди. Події. Факти. — Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2006.
2. Бракер Н. До історії українського театру на Єлисаветградщині / Н. Бракер // Кіровоградщина. Історія. Традиції, Сучасність ; за загальною редакцією О. В. Чуднова. — Кіровоград, Імекс-ЛТД, 2008.
3. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область ; редкол. тому Сиволап Д. С. (голов. ред.), Безтака П. М., Вогульський А. А. та ін. — К. : голов. ред. УРЕ, АН УРСР, 1972. — 816 с.
4. Матівос Ю. Драматична доля драматичного / Ю. Матівос // Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність ; за заг. редакцією О. В. Чуднова. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2008. — 640 с.
5. На память о родном крае // История Центральной Украины / сост. А. Чуднов. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2008. — 432 с.
6. Памятники истории и культуры Украинской ССР // Каталог-справочник / П. Т. Тронько [и др.] ; АН УССР. — К. : Наукова думка, 1987. — 736 с.
7. Петраков В. В. Елисаветград в старой открытке // «Маленький Париж» / В. Петраков. — М. : Пинакотека, 2004. — 240 с.
8. Театр в Кировограде // Строительство и архитектура. — 1979. — № 1.
9. Театр Марка Кропивницького // Минувле і сучасне. Альбом. Автор-упорядник В. П. Шурапов. — Кіровоград : ПВЦ «Мавік», 2004.
10. Тимофієнко В. В. Зодчі України кінця ХІІІ — початку ХХ століть // Біографічний довідник / Володимир Тимофієнко. — К. : НДПІАМ, 1999. — 476 с.
11. ЦДАВОВУУ. — Ф. 4906. — Оп. 1. — Спр. 1351.
12. Там само. — Ф. 2. — Оп. 8. — Спр. 203.
13. ДАКО. — Ф. Р-6707. — Од. зб. 53, 1838–1950 рр. — Кіровоградський обласний державний архів // Путівник. — Кіровоград, 1966.
14. Інтернет-ресурс від 16 березня 2005 р.
15. Інтернет-ресурс від 23 квітня 2009 р.
16. Інтернет-ресурс від 24 листопада 2009 р.: www.informer.ua

References

1. Bosko, V. Khram Melpomeny. // Istorychnyi kalendar Kirovohradshchyny na 2007 rik / Liudy. Podii. Fakty. — Kirovohrad : Polimed–Servis, 2006.
2. Braker, N. Do istorii ukrainskoho teatru na Yelysavethradshchyni / N. Braker // Kirovohradshchyna. Istoriiia. Tradytsii, Suchasnist ; za zahalnoi redaktsiieiu O. V. Chudnova. — Kirovohrad, Imeks-LTD, 2008.
3. Istoriiia mist i sil URSR. Kirovohradska oblast ; redkol. tomu Syvolap D. S. (holov. red.), Beztaka P. M., Vohulskyi A. A. ta in. — K. : holov. red. URE, AN URSR, 1972. — 816 s.
4. Mativos, Yu. Dramatychna dolia dramatychnoho / Yu. Mativos // Kirovohradshchyna. Istoriiia. Tradytsii. Suchasnist ; za zah. redaktsiieiu O. V. Chudnova. — Kirovohrad : Imeks-LTD, 2008. — 640 s.
5. Na pamyat o rodnom krae // Istoriiia Tsentralnoy Ukrainy / sost. A. Chudnov. — Kirovohrad : Imeks-LTD, 2008. — 432 s.
6. Pamyatniki istorii i kulturyi Ukrainy SSR // Katalog-spravochnik / P. T. Tronko [i dr.] ; AN USSR. — K. : Naukova dumka, 1987. — 736 s.
7. Petrakov, V. V. Elisavetgrad v staroy otkryitke // «Malenkiy Parizh» / V. Petrakov. — M. : Pinakoteka, 2004. — 240 c.
8. Teatr v Kirovohrade // Stroitelstvo i arhitektura. — 1979. — # 1.
9. Teatr Marka Kropyvnytskoho // Mynule i suchasne. Albom. Avtor-uporiadnyk V. P. Shurapov. — Kirovohrad : PVTs «Mavik», 2004.
10. Tymofienko, V. V. Zochi Ukrainy kintsia KhIII — pochatku KhKh stolit // Biohrafichniy dovidnyk / Volodymyr Tymofienko. — K. : NDITIAM, 1999. — 476 s.
11. TsDAVOVUU. — F. 4906. — Op. 1. — Spr. 1351.
12. Tam samo. — F. 2. — Op. 8. — Spr. 203.
13. DAKO. — F. R-6707. — Od. zb. 53, 1838–1950 rr. — Kirovohradskyi oblasnyi derzhavnyi arkhiv // Putivnyk. — Kirovohrad, 1966.
14. Internet-resurs vid 16 bereznia 2005 r.
15. Internet-resurs vid 23 kvitnia 2009 r.
16. Internet-resurs vid 24 lystopada 2009 r.: www.informer.ua.